վել է 1911 թ. 5.935,643 ր. 53 կ. (805,146 ր. 23 կ. աւելի նախորդ տարուց)։

Իգական արհեստաւորաց դպրոցներում եղել են 757 աշակերտուհի. դպրոցների պահպանութեան վրա ծախսվել է 13,760 ր.։

Մասնաւոր դպրոցներում հաշուական տարում սովորել են 7163 տղայ և 4958 աղջիկ, հրէական դպրոցներում եղել են 865 հոգի։

Բացի վերոյիշեալ դպրոցներից՝ Կովկասի ուսումնարանական շրջանում 1912 թ. յունվարի 1 ին կային 335 հայոց եկեղեցական ծխական դպրոցներ (որոնք գոյութիւն ունեն 1874 թ. յուլիսի 10 ի օրէնքի համաձայն)։ Հայոց դպրոցներում ուսանելիս են եղել 28,263 աշակերտ-աշակերտուհի։ Մահմեդական դպրոցներ (մէդրէսէ) եղել են 1431. սրանց մէջ եղել են 24,393 աշակերտ։

Յ. ք. Գրիգորեան

Ցարսկիէ-Կօլօդցի

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻ՞ՒՆ ԹԷ ԺՈՂՈՎ

Դիլիջան, 17 յուլիսի

Երէկ, յուլիսի 16-ին, պ. պ. Շիրվանզադէ և Գ. Վարդանեան հասարակական ակումբի դահլիճում պիտի բանախօսէին գալիք մեծ տօնի (տպագրութեան 400 ամեայ յոբելեանը) նշանակութեան մասին։

Ժամը 9-ին բաւականին հասարակութիւն էր հաւաքվել դահլիճում։ Բեմ ելաւ Շիրվանզադէն և յայտնեց, որ Վարդանեանի խօսոյթից յետոյ կարևոր է ունենալ մտքերի փոխանակութիւն, որի նպատակն է՝ սէր և համակրանք զարթեցնել ներկաների մէջ դէպի համազգային մեծ տօնը։ Ապա Գ. Վարդանեան սկսեց խօսել։ Նրա բանախօսութեան ծրագիրը շատ ճապաղ էր ու ընդարձակ և կազմված էր երկու մասից՝ գրերի գիւտի տեսութեան և տպագրութեան 400-ամեակի մասին։ Իր դասախօսութեամբ նա անկարող եղաւ տալ պարզապէս հայ կուլտուրայի էվօլիւցիական զարգացման նկարագիրը։ Յիշեց խալդերի և խալդական քաղաքակրթութեան մասին, բայց, դժբաղդաբար, մոռացաւ շաղկապել հայ նախնի, կամ գրերի գիւտից ու քրիստոնէութիւնից առաջ եղած կուլտուրայի հետ, որի աղբիւրն էին Արևելքն ընդհանրապէս և Խալդէան մասնաւորապէս։ Չը շեշտեց խալդական կուլտուրայի ունեցած ազդեցութիւնը հայկականի վրա (կրօն, լեզու, սովորոյթներ և այլն)։

Այսպիսի էական թերութիւն ունէր դասախօսութիւնը. փաստերի ու երևոյթների պատճառը, կապակցութիւնն ու հետևանքները չէին շեշտվում, պարզաբանվում։

Իր դասախօսութեան երկրորդ մասի մէջ հայ տպագրութեան պատմութիւնը ուրուագծեց։ Բայց ունկնդիրներիս համար չը պարզվեց միջնադարեան հայ իրականութեան և կուլտուրայի վիճակը, վերածնութեան մասին ոչ մի խօսք, թէև վերածնութեան էր պարտական որոշ չափով մեծ գիւտերի դարը իր ստեղծագործող հանճարներով. վերածնութիւնից յետոյ է, որ մարդկային միտքը՝ դարերով կաշկանդված միջնադարի հեղձ մթնոլորտում՝ սկսում է արագ նուաճումներ կատարել քաղաքակրթութեան իրական, լայն ասպարէզում։ Եւ հայ տպագրութիւնը հայկական վերածնութեան մի փառաւոր արգասիքն էր, նրա հետ պատճառապէս շաղկապված։ Ուստի և դասախօսը պարտաւոր էր կանգ առնել այս կէտի վրա ու վերլուծել։

Հէնց այս իսկ էր էական պատճառը, որ նրա դասախօսութիւնից չը բղխեց ինքնին տօնի նշանակութեան դրուատումը, որ կատարեց թոյլ բաւականին՝ բայց աղմկալից առաջաբանով՝ ունկնդիրներից մէկը։

Դասախօսութիւնից յետոյ ընտրված նախագահ Պարոնեանը բացեց խորհրդակցական ժողովը, որի նպատակն էր յանգել որոշ եզրակացութեան, թէ ինչ կերպ են ուզում յաւերժացնել տօնը (գրական թէ դպրոցական ֆօնդով), և ինչպէս պիտի տօնել յոբելեանը։ Այս էր ժողովի առաջադրեալ նպատակը, որ իբրև ցանկութիւն պիտի իր վճիռը տար Թիֆլիսի և Էջմիածնի Յօբել. Յանձնաժողովներին։ Եւ կարծիքների բաղխումից ցայտեցին ոչ թէ ճշմարտութիւններ, այլ՝ զռռոցներ, անկարգութիւններ...

Ի վերջոյ, չը հասկանալով ինչ արին, մարդիկ ցրվեցին։ Յիշելի են ժողովի մի քանի անդամների առաջարկները։

Պ. Շիրվանզադէն դառնութեամբ նկարագրեց հայ գրականութեան ներկայ վիճակը՝ անմխիթար ու ամայի, և շեշտեց, որ հայ միտքը օտարանում է, նոր սերունդն այլասերվում, որ դպրոցներով մենք նոր սերնդի լոկ ախորժակն ենք բանում և ապա մատնում նրան յաւիտենական քաղցի։ Մեռնում են գրականութեան հին մշակները, և նորերը չը կան։ Եւ «գրական ֆօնդը» էական ու կենսական է ներկայիս։

Յ. Տէր-Միրաքեան պաշտպանեց այս կարծիքը։ Յիշեց, որ ունենք «դպրոցական ֆօնդ» և որ ներկայիս «գրական ֆօնդի» կարիքն է զգացվում։

Գ. Էդիլեան պաշտպանեց «դպրոցական ֆօնդի» սկզբունքը, յայտնելով որ հայ գրողն այսուհետև էլ կարող է ապրել ու ստեղծագործել այնպէս, ինչպէս նրա նախորդները։ Ներկայիս պահանջը դպրոցն ու գրագիտութիւնն է։

Այնուհետև կրկին խօսեց պ. Շիրվանզադէն բաւականին յուզված և շեշտեց «գրական ֆօնդի» կարիքը, «ջնջեց» Էդիլեանի և «վեղարաւորների» կարծիքն ու առաջարկը։ Ապա առաջացաւ շփոթ և աղմուկ։ Եւ ժողովը կամ դասախօսութիւնը նպատակին չը հասած՝ գորգոռոցների ու յուզմունքի զոհ դարձաւ։ Մի աւելորդ փաստ ևս, որ մեր ազգային վայրենական բիրտ հոգուն նուիրական ու գաղափարական ձեռնարկութիւնների պատուաստներ չեն բռնում, որ մենք զոհում ենք նուիրականութիւնը, մի հսկայական կարիկատուրա դարձնելով մեր առանց այն էլ ողորմելի կեանքը...

Աւ. Սէրեան

ԱՐԻՒՆԱՀԵՂ ՅԱՐՁԱԿՈՒՄ

Գօրիս, 14 յուլիսի

Գօրիս քաղաքի հիւսիսային կողմով ընկած քօչւորների (միաժամանակ և պօստային խճուղի) ճանապարհի երկու կողքերով տարածվում են գօրիսեցոց կարտօֆիլի բօստանները։ Գրեթէ ամեն տարի այս մասի բօստաններում բռնվում են բացառապէս թուրք գողեր, որոնք արանից սար են բարձրանում և կամ ընդհակառակը։

Նման դէպքեր յաճախ կրկնվել են անցեալներում և ծեծ, թեթև վէրք, իրարից բռնակիր կենդանի խլելը, տուգանք առնելը սովորական երևոյթ է եղել։ Դէպք է եղել, որ նոյն իսկ հայն է հայի բօստանը մտել կարտօֆիլ գողանալու նպատակով։

Երէկ, գիշերվայ ժամը 10-ին, Գօրիսի գիւղական հասարակութեան երեք թղթատարներ—Մելիք Օւէփի Մակիչ, Աւանէս Բաբայեան Գիւրջունց և Դօլունց Դաւիթ—վերցնում են իրանց ձիերը և լուսնկայ գիշերից օգտվելով գնում են դէպի իրանց խոտատեղերը մի-մի բեռը խոտ բերելու և ձիերը արածացնելու։ Քաղաքի սահմանը անցնելով, երբ հասնում են Տախտակներ կոչված կարտօֆիլի բօստաններին, նկատում են, որ արխերի մէջ կարտօֆիլ քանդող մարդիկ կան։

Տղերքը ձայն են տալիս և հարցնում նրանց ով լինելը, սակայն նրանք ոչ-հայերէնին յատուկ արտասանութեամբ երբ պատասխանում են՝ «մենք ենք», փարատվում է այլ ևս որևէ կասկածանք նրանց թուրք լինելուն, և թղթատարներից Մակիչը հէնց, որի բօստանում են լինում թուրքերը, աղմուկ բարձրացնելով մօտենում է։ Նրան է հետևում և ընկեր Աւանէսը, օդի մէջ հրացանից կրակելով։ Թուրքերը, որոնց մի մասը դարան մտած են լինում, ամեն կողմից շրջապատելով երկու հայերին անխնայ և կատաղի յարձակումով խենջալներով հարուածել են սկսում։ Քիչ հեռու կանգնած ընկերը, տեսնելով երկու ընկերների դրութիւնը, մի անգամ հրացանից կրակում է, որին պատասխանում են թուրքերը ու թողնում-հեռանում։

Երկու վիրաւորները աշխատում են թուրքերի ձիերից խլել և Գօրիս բերել, որպէսզի յարձակման մասնակցողներին գտնել կարողանան ձիերի օգնութեամբ։ Երրորդ և միանգամայն անվէրք ընկերոջ օգնութեամբ գիւղ գալով՝ վիրաւորները գիշերվայ ժամը ուղիղ $11^{1}/_{2}$-ին երկուսով արիւնլուայ, վէրքերի ցաւից ծիգ ու կուչ անելով մտան քաղաքի շուկան։

Ամեն ինչ խաղաղ և հանգիստ էր։ Յանկարծ, այդ ժամին միակ գրօսնող իմ և ընկերոջս ականջին հասաւ նրանց ա՜խը, հառաչը, և մենք մօտեցանք։ Դա մի սարսափելի, մի չը տեսնված տեսարան էր. մարդկանց գլխի և կռների առհելի վէրքերից ցած հոսած արիւնը հնար չէր տալիս նրանց ճանաչելու։ Բժշկական օգնութիւն խնդրեցինք։ Եկաւ բժիշկ Պարոնեանը մի շարք պաշտօնեաների հետ, և վիրաւորներին հիւանդանոց տանելով փաթաթեցին վէրքերը։ Մակիչի մեծ վէրքն է գլխի ծոծրակի ոսկրից, աջ արմունկի վրա, և կտրված են ձախ ձեռքի ցուցամատը և միջնամատն ու մատնեմատը, որոնց բարակ կաշին էր մնացել միայն։

Աւանէսի վէրքերը լուրջ և ծանր են. գլխի գագաթի վրա խաչաձև մեծ վէրք ունի ստացած և գրեթէ արիւնաքամ է եղել մինչ քաղաք գալը։

Այսպիսի ծանր վէրքերով հանդերձ՝ յուսանք, որ նրանց վրա տարվելիք լաւ խնամքը և օգնութիւնը կարող կը լինի շուտով լաւացնել։

Վիրաւորները ասում են, որ յարձակվողները աւդալալլուեցի 7 թուրքեր էին։

Այժմ հերթը ոստիկանութեանն է մնում, աշխատելու և հետամտելու աւազակներին։

Տարված են հայերից կառավարութեան տուած մի հրացանը։

Թուրքերը երկու ձիերից բացի, բօստանում են թողել երկու հակ կարտօֆիլ, տանելու համար պատրաստած, թոկ և մի խուրջին։

Սաղանդարեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

◆ Կովկասի Փոխարքայի օգնական սենատոր Է. Ա. Վատացին յուլիսի 19 ին դիտել է Ներսիսեան դպրոցի նորակառոյց շէնքը։

◆ Ռուսաստանի հայ-կաթօլիկների ընդհանուր գործերի վարիչը դիմել է քաղաքագլխին, խնդրելով Թիֆլիսի հայ-կաթօլիկների համայնքին յատկացնել մի հողամաս 1,500 քառ. սաժէն տարածութեամբ, Արստուսմանսկայա և Անդրէեվսկայա փո-